

ЕПИГРАФСКИ ПАМЕТНИЦИ ОТ РАЦИАРИЯ

Калин Стоев, Иван Христов

През м. ноември 2013 г. в Националния исторически музей постъпиха като дарение три фрагментирани стели с надписи на латински език открити в околностите на с. Арчар, Видинско.¹ Според откривателите паметниците са били изровени от големите иманярски насипи пръст в източната част на м. „Калето“ (ант. Рациария).

Това е поредния случай на транспортиране до музея на ценни за античната история епиграфски паметници за съжаление открити без ясен контекст.²

В следващите редове представяме описание на паметниците и интерпретация на надписите:

1. Стела изработена от мраморизиран варовик. (Обр. 1) Запазена горна част на паметника – дъговиден фронтон, в който има изображение на лавров венец, затварящ четирилистна розета. От двете му страни ясно личат букви от сакрален надпис D(is) M(anibus), а под него има надписно поле с 4 реда, като от следващия ред личат слабо върховете на отделни букви. В долната си част венецът е увит с лента, чиито два края са ясно отбелязани от каменоделеца. Фронтонът е свързан с надписното поле посредством малки пиласстри. Страничните триъгълни полета са украсени с растителен орнамент. Височина 1,16 м; широчина 0,96 м; дебелина 0,28 м. Надписното поле е с височина 0,34 м и широчина 0,53 м. Височината на буквите варира от 5,2 до 5,5 см. Украсата в дясната половина на стелата е силно протритата.

Буквите не са много дълбоко вдълбани, но са грижливо оформени, с множество лигатури: NN (р. 1), ET (редове 2 и 4), ND (р. 3), AL (р. 3), AE (редове 2, 3), ARE (р. 3), VE, NNI (р. 4). Характерни са изписванията на буквата N на третия ред – повдигната, с малък размер за да се пести място,

Обр. 1. Фрагментирана мраморна семейна надгробна стела, посветена на T. Iavennius Adiutor, на неговата жена Alpiia Secunda, както и на техни синове

както и на R на четвъртия ред, вписана в монограм с буквата O. Забелязват се разделителните знаци под формата на трилъчеви звездички (тип *virgulae*).

С изключение на лигатурите, някои от които не много често срещани (като ARE)), предаването на видимия текст е сравнително безпроблемно, както следва:

DM (във фронтон)
T° IAVE'NN°ADIV
TORIS°(ET)°(AL)PII(AE)
SECV'ND(AE)° P(AE)N
TIB °(ET) °IA(VE)'NNI'OR°
[---] TOR [---]

Става въпрос за семейна надгробна стела, посветена на *T. Iavennius Adiutor*, на неговата жена *Alpiia Secunda*, както и на техни синове, представени с името *Iavennii* в родителен падеж в последния ред на надписа. Когноменът на бащата на семейството също е предаден в родителен падеж (*Adiutoris*). Това не е характерно за римската епиграфика от края на I в. насетне, когато името на починалия/починалите след формулата *Dis Manibus* обикновено се представя в дателен падеж. Впрочем изписването на имената на посветителите в генетив не е изключение за епиграфиката на Рациария.³ В такъв случай трябва да приемем, че имената в надписа са били възприемани изцяло в генетив и да възстановим текста по следния начин:

*D (is) M(anibus) // T(iti) Iavenn(ii) Adiu/ toris et Alpiiae (!)/ Secundae paren / tib(us) et
Iavennior(um) /[Adiu]tor[is] -----
----]-- -----*

Трябва да отбележим, че въпреки родителния падеж при имената, посвещението „на родителите“ е дадено в датив (*parentibus*).

В последния, съвсем фрагментарно запазен ред на надписа без съмнение са се намирали когномените на децата на *T. Iavennius*. Ако съдим по запазените горни части от букви T (лявата част на хоризонталната част), O (представена доста ясно), R (с горната заоблена част) в почти изцяло липсващия пети ред, когноменът на първия от избраните наследници е бил еднакъв с този на бащата – *Adiutor*. Повече информация обаче, например за името/имената на останалите наследници, техния брой, социалното им положение не може да се извлече. Можем да твърдим единствено, че посветителят е син/дъщеря на съпружеската двойка и името му е стояло в отчупената половина на стелата.

Семейството носи един сравнително рядък *nomen gentile*, който се среща за първи път в надписи от провинция Горна Мизия. Името вероятно произхожда от наименованието на умбрийското селище *Iavennum*⁴, следователно не е характерно за старите римски родове, а е по-скоро образуване, възникнало с романизацията и миграцията на италиейско население към провинциите.

Името *Iavennius* се среща засега само в още едно епиграфско свидетелство от провинция Горна Германия със следния текст⁵:

*T(itus) Iavennius / C(ai) f(ilius) [P]ol(lia) Proc(ulus) Faventia / [(centurio)] leg(ionis) XXII
Pri[m(igeniae)] / ann(or)um XLV stip(endiorum) / [*

Въпреки че преноменът *Titus* е сред най-честите в империята, в случая редкостта на номена показва, че еднаквият преномен трябва да бъде взет предвид, че следователно не е изключено между *Titus Iavennius Proculus* и нашите *Iavennii* да има някаква връзка. Когноменът на погребания в Рациария *Iavennius* е *Adiutor*, което също може да бъде коментирано в този смисъл: името най-характерно за Норик⁶, освен това е често срещано в Италия, откъдето е идвал основният брой рекрути за *Legio XXII*

Primigenia.⁷ Един от центурионите на легиона, с произход от Хиспелум, в Умбрия, където е възникнало името, също е носил когномена *Adiutor*.⁸ Всичко това ни кара да предположим, че фамилията на тези *Iavennii* има умбрийски произход (а може би с произход от италиейски заселници в Германия, Белгика или Норик) и в Рациария те са се числили към колонистите от първата половина на II в.

Името на жената на *Titus Iavennius Adiutor* вероятно е форма на гентилното име *Alpius, Alpia*. Особеност е изписването на името с две „i“, но това се среща в надписи от различни области на империята (особено в галските и дунавските провинции, също в Африка)⁹, дори и при по-традиционни номени като *Iurelius*.¹⁰ Във варианта си *Alpius*, номенът се среща още веднъж, макар и в несигурен случай, в Горна Мизия.¹¹ Като цяло името *Alpia* се среща предимно в Италия, с примери и в галските земи¹², поради което трябва да предположим произход от тези земи. Когноменът на жената *Secunda* е сред най-разпространените в империята и не дава качествена информация за географски или етнически произход.

Запазеният текст на надписа за съжаление не предлага особено конкретна информация и за социалното положение на погребаните. Трябва да изключим военен произход или принадлежност към войската на починалия *T. Iavennius*, тъй като евентуален пост щеше да бъде отбелязан в запазената част от надписа. Родителният падеж на имената в случая може да се тълкува и като проява на едно по-дълбоко религиозно чувство, при което посвещението се концентрира върху божествата-мани, интерпретирани като „божествената душа“ на починалия. Това може да бъде тълкувано като израз на добра романизация на починалия, характеризирани от дълбоко вкоренени римски представи за отвъдния живот. Хубавата изработка на паметника говори, че става въпрос за по-заможната част от населението на Рациария.

Относно датировката на паметника сме изцяло зависими от именните конструкции, палеографията и архитектурата на стелата. Силното извеждане на венеца от основата със сигурност е основание да датираме стелата поне във II в.¹³ Малките пиластри, на които се опира дъговидната ниша на фронтона говори по-скоро за датировка след средата на II в.¹⁴ Цялостното оформление на стелата търпи известни аналогии с други паметници от града, анализирани навремето от Д. П. Димитров¹⁵, с образи и номера (в скобите) както следва: 1 (49–датиран в началото на II в.), 2 (31, общо II в., но с елемент огледало във фронтона), 3 (32, средата на II в.), 4 (33, III в.), 8 (71, началото на II в.), 9 (четирилистна розета с гирлянда, ср. II в.), 10 (2, едра розета, без украси, III в.), 12 (73, розета, но без венец); 15 (38, началото на II в.), 16 (39, най-късно втората половина на II в.), 17 (26).

Прави впечатление относително семпло (но качествено) изпълнената украса на фронтона, въпреки обстоятелството, че по принцип дъговидният фронтон предлага богати възможности за декорация. Можем да заключим, че става въпрос за по-ранен екземпляр на този тип надгробни стели, където все още няма усложнения на основните елементи в композицията (розета, украса в триъгълните полета, рамкова украса, допълнителни елементи като огледало и пр.). Изключение са пиластрите, които обаче в една плоча¹⁶ като че ли се появяват по-рано от средата на II в. Четирилистната розета е сравнително по-рядка в паметниците от Рациария и се среща в каталога на Димитров под номера 8, 12, 73, всички датирани не по-късно от средата на II в. В съседната Долна Мизия типът стели с дъговиден фронтон прониква също сравнително рано и през целия втори век типове са с повече орнаментация от тук разглежданата стела. Сравнително близки до формата и украсата и са няколко паметника от Нове, Никополис ад Иструм, Трансмариска,¹⁷ които се датират общо между началото на II в. и 70-те години на същия.

От горните обстоятелства следва да заключим, че според архитектурните си особености стелата не бива да бъде датирана по-късно от третата четвърт на II в. сл. Хр. Някои обстоятелства, като например лентата от венеца, характерен за някои от най-ранните паметници на Рациария¹⁸ могат да смъкнат датировката около средата или дори първата половина на века.

Какви са обаче данните от самия текст? Липсата на триба и роден град, също наличието на формулата DM дават сигурен *terminus post quem* след втората четвърт на II в. Важно е да отбележим триименната структура (*tria nomina romana*) на името на *Titus Iavennius Adiutor*, с все още наличен преномен, което също не позволява датировката да отиде твърде късно във второто

столетие или да се прехвърли в началото на III в.¹⁹ Стана въпрос, че редките италиийски *nomina* на семейството говорят по-скоро за дата по-близка до първоначалното заселване в колонията, което ни кара да не прескачаме с много средата на столетието. Родителният падеж на името на починалия се явява в още два надписа от Рациария, датирани към средата и втората половина на II в. и един датиран общо във втори век, може би първата половина.²⁰

Особено характерни палеографски особености на надписа са лигатурите в които се съчетава буквата E, особено с T в съюза *et*, както и вписването ѝ в гласни, загатнато чрез напречна черта в горната част на буквата (в случая N в името на синовете *Iavennii*). Вписване на i в съгласна, лигатурата с T, заедно с много характерното и за нашия надпис слято двойно NN имаме в доста примери от провинцията, но съчетани в още един надпис от Сингидунум, посветен на *M. Ulpius Plotus*²¹ и датиран към първата половина или средата на II в.²² От друга страна същите лигатури, явно характерни за горномизийската епиграфика се явяват и в по-късни надписи, от началото на III в.²³ В един случай от началото на III в. се появява лигатурата NN, съчетана с друга характерна лигатура за нашия надпис ND. Един надпис от Скупи, който трябва да се датира към втората половина на II в. според формулата *BMP*, съдържа характерния монограм OR от нашия надпис.²⁴ Монограмът, макар и усложнен²⁵, е наличен и в надпис от Горна Мизия, открит в близост до гр. Кула, който трябва да се датира към края на II–III в. Леко разкривената форма на N се забелязва в още един надпис от Горна Мизия, който явно е по-късен.²⁶ Също характерната лигатура AL се среща в Горна Мизия в паметник от Ликово²⁷, с посвещение на *Auggustorum duorum*, които може да са императорските двойки М. Аврелий – Луций Вер (161–169), Марк Аврелий – Комод (177–180) или Септимий Север – М. Аврелий Антонин (197/198–208/209?); в Рациария лигатурата се среща в надпис на августала *Sex. Valerius Benignus*²⁸, който трябва да се датира към втората половина на II в.

В заключение можем да кажем, че цялостните палеографски характеристики ни карат да предложим широка датировка от средата до края на II в. Триименната формула, както и специфичните имена на погребаните обаче смъкват датата, затова тук можем да приемем компромисна датировка непосредствено след средата на второто столетие.

2. Стела от едрозърнест мрамор (Обр. 2). Запазена долна част с надписно поле състоящо се от 6 реда латински букви и повредена релефно изображение представляващо кръгъл щит с пресичащи се римски копия, придържан от два гения на смъртта с факли в ръце, от които добре се вижда десният. От левия личи ръката, която придържа щита. Запазеният цокъл и частта от надписното поле показват, че става въпрос за паметник от типа триделни стели, характерни за Рациария. Надписното поле е било фланкирано от две канелирани колони.

Височина 1, 26 м; широчина 1, 18 м; максимална дебелина 0, 29 м.

Надписното поле е с височина 51, 5 м и широчина 59, 5 м.

Височина на буквите както следва:

1. – 7 см.

2. – 9 см.

3–5. – 5, 5 см.

6. – 8 см.

Буквите са старателно издълбани и красиви. Личат разделителни знаци тип *punctum triangulare*. Изключително грижливо изработеният и следователно лесен за възприемане текст върху стелата изглежда по следния начин:

 AEDIL°Q°IVIR
 T°FLAVIVS
 PHILODESPOTUS
 °AVG°COL°RAT
 5. PATRONIS
 B°M

Обр. 2. Фрагментирана мраморна надгробна стела с посветител *T. Flavius Philodespotus*

или:

— — — — — / *aedil(i) q(uaestori) IIvir(o) / T. Flavius / Philodespotus / aug (ustalis) col(oniae) Rat(iariae) /^s patronis / b(ene) m(erenti)*

Въпреки формата *patronis*, не е изключено длъжностите, следователно и името/имената на намиралите се в горната част на камъка личности да са били предадени в именителен падеж, както следва: *aedil(is)*, *q(uaestor)*, *IIvir*:

Принципно е възможно буквата Q да е стояла за означение на поста на квинквенал (*quinquennalis*), чието обичайно съкращение е QQ. Все пак самотното Q, както и факта, че постът се намира преди този на дуумвира ни кара да предпочетем разчитането на съкращението като квестор.

Формата на паметника, особено с характерното погребално изображение на гении в цокъла, както и формулата VM показват, че става въпрос за надгробна стела. Текстът на надписа загатва, че в стелата са били отбелязани поне три лица, от които с пълното си име и длъжности е представено единствено посветителят. Това е *T. Flavius Philodespotus*, който е поставил стелата в памет на недефиниран брой (но все пак едва ли повече от двама) патрони, отбелязани с множественото число в дативната форма *patronis*. Въпреки липсата на съкращението *lib(ertus)* само или свързано с преномена на някой от господарите (*libertinatio*), постът на *T. Flavius Philodespotus* като августал (*augustalis*)²⁹ на колонията Рациария, както и елинистическият му когномен не оставят място за съмнение, че става въпрос за освободен роб.

Нека първо се спрем на личностите, чиито имена са се намирили в незапазената част от стелата. Единствената информация за тях са три важни поста от муниципалната кариера (*cursus honorum*) в Рациария, които поне един от починалите е заемал, и които са отбелязани във възходящ ред. Това са постове на едил – *aedilis* (отговарящ за организацията на материалния живот в римския град, строежите, сигурността, въпросите на продоволствието и снабдяването, организацията на пазара³⁰), квестор – *quaestor* (отговарящ за финансите на колонията) и на върховния изпълнителен магистрат – дуумвир (*duumvir / duovir*). С тази информация в текста, паметникът е много важно свидетелство за реда на заемане на длъжности в римската колония Рациария, тъй като дава засега най-пълното описание на директно заемани магистратури в досегашния епиграфски фонд от града. Второто

обстоятелство, което прави свидетелството изключително важно е фактът, че за първи път в рациарийската епиграфика се натъкваме на магистратурата на квестора.³¹

Въпреки, че редът на заемане на длъжностите в Римската империя като цяло не е бил напълно задължително установен за различните градове и провинции, са съществували някои правила, които с по-малка или по-голяма сила са важели в повечето от градове в държавата. Обикновено кариерата на градския магистрат е стартирала именно от квестурата, за да премине през длъжностите на едил, дуумвир и евентуално до *quinquennalis*.³² Следователно надписът предлага едно малко и не особено нетипично³³ отклонение от правилото, а именно заемането на едилството преди квестурата. Дали това представлява обичаен курсус в Рациария засега трудно може да се каже. Едно обяснение би могло да се крие във факта, че в случая не става въпрос за част от официалната кариера, а за извънредна повинност (*munus*)³⁴, изпълнявана *ad hoc* след едилството на анонимния магистрат. Не е ясно доколко може да се направи известен паралел с другата горномизийска колония Скупи, където обаче квестурата е пост с голямо значение и вероятно се е превърнала в традиционна длъжност, заемана от декуриони.³⁵ Засега обаче е малко прибързано да интерпретираме настоящия курсус в хипотезата за по-голямата важност или по-високия престиж на квестурата като локална специфика на муниципалния живот и може би трябва да приемем, че аномалията в случая се дължи на специфичните позиции на лицето или други личностни или политически обстоятелства, които наложили преминаването му в квестурата след едилството. Възможно е по-нататъшни епиграфски открития да внесат повече яснота по въпроса за ролята на позицията в обществения живот на града.

Един от погребаните е четвъртият засвидетелстван досега едил на Рациария.³⁶ Това обаче е първият едил, който отбелязан не като бивш едил, който след длъжността е бил вписан с ранг на *aedilicius* в състава на градската курия (*ordo decurionum*), а е продължил веднага напред в магистратския си курсус, заемайки и главната магистратска позиция на дуумвир.

Последният пост е увенчал курсуса на анонимния магистрат. Сведението е едва третото досега³⁷, което отбелязва тази изключително важна позиция, в която са били съсредоточени отговорности за поддръжката на градските култове, свикването на курията, сключването на договори от името на общината, също така и съдебни правомощия за някои видове процеси (заради което те са отбелязвани и като *Ilviri iure dicundo*).³⁸ Изненадващата рядкост³⁹ на дуумвирите в колонията, както и явната липса на подробни магистратски курсуси ни карат отново да направим предварително заключение относно по-ограничения достъп до изпълнителните магистратури и особено до поста на дуумвира тук. Засега, разбира се с условието, че може да става въпрос за специфики на епиграфската репрезентация, това значи, че ако преминаването през едилството в Рациария на път за влизането в сената на града е било обичайна норма, което е нормално с оглед на картината в близките колонии (изглежда е било така и в близката долномизийска колония Ескус⁴⁰ и Скупи⁴¹), то напредването към висшите магистратури в Рациария (дуумвир или квинквенал) е било изключително трудно, много вероятно поради по-тежки финансови задължения (като *summa honoraria*), поради което е било ограничено в малък брой издигнати фамилии.⁴² Другият надпис, споменаващ висши магистрати, този на *Ti. Iulius Saturninus*⁴³ отново показва неравномерността на курсуса в Рациария, тъй като и там споменатите заемат висшите магистратски длъжности (също и тази на фламен), без да са декуриони. Разбира се, всички тези разсъждения са относителни, доколкото е възможно евентуален декурионски пост да се е съдържал в предния ред на надписа (например починалият да е бил [*decurio*] *aedilicius quaestor Ilvir*). Този вариант обаче не ни се струва много вероятен.

Свидетелството е поредното, засега тринадесето, споменаващо *augustalis* в публикуваните надписи от римската колония Рациария.⁴⁴ Това е и първото сигурно сведение, което представя патронатна връзка между двете водещи съсловия на муниципалния живот в Рациария – това на декурионите и магистратите и това на освободенците-августали. То позволява да добавим един шрих към картината на произхода на това изключително влиятелно съсловие на Рациария, а именно чрез еманципация от други по-влиятелни и богати фамилии, които в случая са достигали до висшите изпълнителни длъжности. Това изглежда е вторият засега сигурно зас-

видетелстван начин за достигане до августалството в Рациария – другият надпис, при който имаме изрични сведения за социален произход е този на *P. Aelius Aprio*, част от освободенската фамилия на императора (вероятно свързан с надзор на производството в императорски работилници до Тимакум Минус).⁴⁵

Споменатият *Philodespotus* е първият засвидетелстван августал на Рациария, носещ императорската фамилия *Flavius*, която без съмнение е получил след освобождаването си. Когноменът на освободенеца, бившето му лично име, е характерен за робите и освободенците в Рим от Августовата епоха насетне⁴⁶ и без съмнение е свързан с идеализираната представа, битуваща в имперския Рим за благородните отношения господар-роб, свързани с взаимно зачитане и доверие. Още един *Flavius Philodespotus*⁴⁷ е засвидетелстван в надпис от Рим, без да има някаква видима връзка с разглеждания тук августал.

Надписът обогатява просопографията на Рациария с още няколко носителя на императорския *nomen gentile Flavius*, доколкото едва ли може да има съмнение, че поне единият, а най-вероятно и двамата патрони са носели същия номен. Да определяме в каква връзка помежду си са стоели двете погребани лица е рисковано. Възможно е да става въпрос за братя, за делови партньори⁴⁸, за колеги-магистрати⁴⁹, за приятели от армията, за съпругеска двойка или семейство⁵⁰ или някаква друга връзка. Ако лицата не са били в роднинска връзка, то тогава, като романизирани във времето на Флавиите и двамата са носели преномена *Titus*. Това ни се струва най-логичното решение, тъй като при разлика в номените може би щеше да е логично да очакваме уточнение за принадлежността на роба и *libertinatio* (например *Titi et Marci lib.?*). Последният аргумент все пак не може да бъде напълно валиден и засега трябва да оставим въпроса нерешен.

Този надпис е вторият, в който виждаме членове на най-издигнатото съсловие в колонията, носещи името на Флавиите. Още един случай на Флавиева романизация сред елита на Рациария, след като това име вече бе засвидетелствано веднъж (*T. Flavius T.f. Arruntius, decurio coloniae Ratiariae*).⁵¹

Едва ли е нужно да се доуточнява, че лицата, споменати в надписа, са принадлежали към най-издигнатата прослойка на града. Под въпрос стои начинът, по който те са достигнали до нужното ниво на богатство и обществен престиж в колонията, т.е. социалният им фон. Евентуално предположение би се базирало на украсата в долната част на стелата, а именно щит с преплетени копия между два гения. Щитът определено може да се тълкува като символ на бивш военен статут, който разбира се отнася до някой или и двамата от погребаните, а не до августала. Подобна украса по надгробни стели и характерна за панонските земи и винаги се свързва с лица с военен произход.⁵² Вероятно е и двете да се отнасят към господарите на *T. Flavius Philodespotus*.

За датировката на стелата отново разполагаме с косвени данни. Канелираните колони са характерен елемент, срещан в още един паметник, споменаващ освободенец и августал (*Sex. Valerius Hilarus*, освободенец на *Sex. Valerius Zoticus*) от Рациария, който е датиран общо към края на II в.⁵³ Интересно е, че имитацията на колони се е съдържала и в надписа на споменатия декурион *Flavius*, който вероятно е затварял входа към гробница.⁵⁴ Изразът *bene merenti* препраща сигурно към втори век, макар че липсата на *p(osuit)* в края на конструкцията не ни позволява датировка в още по-късно време – към III в.⁵⁵ Странно впечатление прави липсата на формулировката *faciendum curavit*, която би следвало да се очаква след ВМ, заменяйки глагола *ponere*. Така е било и в наскоро публикуваната стела на един августал от Рациария.⁵⁶ Изписване на буквите Т, F, L, Е, също В, с добре подчертани серифи (този елемент го има и в предния паметник) в надгробната епиграфика от Горна Мизия говори по-скоро за време към края на II в. сл. Хр., но е възможно да става въпрос за устойчива традиция на *scriptura capitalis*. Стилът на изписване на буквите е твърде официозен и е рисковано да търсим сигурни хронологически податки в него, тъй като е видимо, че паметникът е създаден за възприемане от максимален брой лица, с хубави, въздействащи букви. Изглежда, че тук каменоделецът е проявил една идея по-голяма грижливост в оформянето на буквите, в сравнение с други грижливо надписани паметници (*T. Titius Herculanus*⁵⁷, посветителен; споменатият *T. Flavius Arruntius*, надгробен). Симетричното оформление на буквата А със засенчена хаста е видимо в Гор-

на Мизия в монументалните паметници още от времето на Хадриан, но е типично и за късно време.⁵⁸ Вече е забелязано превъзходството на буквата С над О, характерна за първия пример, което е налично и в сегашния паметник, но срещано и в паметници от началото на II в.⁵⁹ Паметникът на декуриона Флавий, показва по-големи сходства в оформянето на буквите, а също, както казахме, е характерен с фланкирането на текста в канелирани колони. Може би с настоящия паметник имаме едно продължение на по-горните тенденции, но без създаването на характерни или курсивни буквени форми, типични за края на II в. От друга страна, гениите на смъртта се срещат в паметник от Рациария⁶⁰–саркофаг от първата част на втората половина на II в. (*C. Antonius Eutyches*).

На базата на горните разсъждения може би няма да сме много далеч от истината, ако предложим датировка малко след средата на II в. сл. Хр.

Обр. 3. Фрагментирана варовикова надгробна стела

3. Стела изработена от варовик с множество шупли по повърхността (обр. 3). Запазена изцяло условно лява половина.

Височина 1, 47 м; запазена ширина 0, 42 м; дебелина 0, 26 м.

Височината на буквите варира без порядък от 6 до 8, 4 см.

Текстът е представен в 13 реда, в ниско профилирано надписно поле и между тънки рамки без видима украса. Личат триъгълни разделителни знаци (изглежда тип *punctum triangulare*), на места съвсем слабо, тъй като се сливат с шупли по повърхността. От отбелязаните по-долу несигурни знаци са тези в редове 11, 12. Запазените букви, с едно изключение във втория ред, както и с изключение на откъснатите от счупването крайни букви на редовете, са четливи. Първата буква в редове 10–12 не личи поради изтъкване/отчупване, но в редове 10 и 12 може да се възстанови според контекста.

В запазената част от надписа се различават следните букви:

OCTAV
+ RIMA
V°A°LXX
VIO°RVF
5. DEC°V°A
OCTAVIO
SORORI
GAETVL
XXV°ET°TI
10. IAE°SOR
+ XXV°TI
VALERIA°F
SA

От запазения текст става ясно, че става въпрос за надгробен паметник. Поне по една от двете линии, мъжка или женска, става въпрос за семейство на *Octavii*, тъй като три от лицата във видимата част на стелата носят този класически римски номен. Окончанията в дателен падеж, които се наблюдават в р. 4, 6, най-вероятно 7, показват, че по-голямата част от споменатите имена принадлежат на починалите, а посветителят е един и вероятно се намира в края на надписа. Въпреки че надписът е от по-късно време, прави впечатление липсата на посветителната формула

Dis Manibus в оцелялата част от стелата, въпреки че това посвещение е почти задължително в този род паметници след началото на II в. сл. Хр. По-голямата част от загубената дясна половина е съдържала част от имената на споменатите *Octavii*, данни за годините на живот или частични съкращения, издаващи някакви роднински връзки. Освен *Octavius* още няколко лични имена могат да бъдат различени и реконструирани със сравнително голяма сигурност: *Ruff[... ?]*, което може да е началото на когномена *Rufus* или *Rufinus*; *Gaetul [.. ?]*, което по всяка вероятност е женски вариант на името *Gaetulus* или *Gaetulianus*, [*V vel G?*]*alera*, вероятно в именителен падеж в предпоследния ред на надпис. Безспорно е, че окончанието [...]VIO в р. 4 на надписа е част от името на един *Octavius*. Съдейки по запазеното, имената са представени напълно в традицията на по-късната епоха като двусъставни граждански имена (*duo nomina romana*).

По-сигурните възстановки на текста могат да бъдат предадени по следния начин:

Octav[io....]
 +*ri Ma[.....]*
v(ixit) a(nnis) LXX [et Octa]
vio Ruf[o?.....]
 5. *dec (urioni, vel -e?) v(ixit) a(nnis)[... et]*
Octavio [v(ixit) a(nnis).. et]
sorori [.....]
Gaetul[ae v(ixit) a(nnis)..]
XXV et Ti[.....]
 10. *iae sor[ori? v(ixit) a(nnis).]*
XXV/ tit [ulum?..]
[V?]alera ffac(iendum) cur(avit)? et]
s(ub?) a(scia?) [d(e)d(icavit)?]

Едва ли е възможно на базата на тези запазените думи, да излезем със сигурни предположения за състава на семейството и отношенията в него. Все пак някои по-нататъшни забележки няма да са излишни. Родствените връзки в надписа личат ясно в два случая, в които имаме спомената думата „сестра“, почти сигурно в дателен падеж като „*sorori*“ и *sor[ori]* (р. 7, р. 10). Следователно нямаме основание да се съмняваме, че става въпрос поне за една (ако второто *sor[... ?]* е в генетив, например *sororis fil.*), а по-скоро за две сестри, които са присъствали сред споменатите, чието посвещение е направено от тяхна роднина. Името [*V?*]*alera*, вероятно в номинатив (тъй като следващата буква е на малко по-голямо разстояние, за да бъде считана за част от името и така да се чете *Valeriae*) накрая на надписа като че ли идентифицира лицето, погрижило се за паметника.

На пръв поглед съществува и друга възможност за подсказване на някаква семейна връзка в надписа. Тя логично трябва да дойде след първото отбелязан в текста лице, което принадлежи към най-старото споменато поколение в семейството, ако изхождаме от внушителната за времето си възраст от 70 (?) години, отбелязана в р. 3. Ако р.1 на паметника е номенът на погребаното лице, съкращението MA в края на запазената част на р. 2. може да бъде тълкувано като *ma[tri]* или *ma[rito]*, с други думи, надписът може да поставен в чест на майката или на съпруга на посветителката, която идентифицирахме като [*V?*]*alera* в р. 12 на текста. За съжаление и двата варианта не са приемливи, тъй като в отчупената част трябва да е имало поне 6 букви (срвн. р. 3, където трябва да е стояло поне [*ET OCTA*]VIO), а някое от тези тези „роднински“ означения няма да е достатъчно, за да запълни разстоянието, тъй като веднага след тях следват годините на живот.

Следователно трябва да потърсим други начини за определяне на съдържанието в първите два реда и идентифициране на погребаното лице. Вероятно комбинацията MA след RI в р. 2 представлява отделна дума или съкращение. Ако предположим 6–7 букви в отчупената част на първия ред, тези две думи едва ли са част от името на лицето *Octav[.]*, тъй като в такъв случай то става много дълго. От друга страна, едно от лицата в паметника е имал титлата декурион (DEC). Тъй като след

нея няма очакваното продължение, като например *decurio coloniae Ratiariae*, по-скоро можем да предположим, че става въпрос за позиция на офицер-декурион от конен отряд. А тъй като не личи след титлата да е споменавана някаква военна единица, можем да предположим, че конния отряд е бил споменат по-горе. Дали името му се е съдържало в първия ред? Окончанието RI и началото на следващата дума MA определено създават възможност за възстановка като *numerus Maurorum*, един от *numeri*-те, състоящи се от *turmae*, които са командвани от декуриони.⁶¹ Друго обстоятелство, което прави предположението вероятно, са други три свидетелства (строителни печати) за присъствието на този *numerus* в района на Рациария.⁶² Ако лицата споменати в надписа са баща и син или двама братя, както е най-вероятно, службата им в армията, като членове на войнишко семейство няма да е странна. Това би било и поредното свидетелство за нумер в района на Рациария.⁶³ В такъв случай евентуално разчитане на редове 1–5, разбира се с възможните вариации във военния пост или статут, би трябвало да гласи: Octav[io Ruf(o?) v (eteranus) 'nu?] / m<e>ri Ma[urorum] / v(ixit) a(nnis) LXX / [Octa]/vio Ruf[ino ex?]/⁵ dec (urione) v(ixit) a(nnis)[...]/ Octavio [v(ixit) a(nnis)...] и т.н.

Разбира се, това е само предположение, при това твърде хипотетично, което бъдещи открития в региона на града могат да потвърдят или отхвърлят.

Тъй като точно споменаване на роднинска връзка между споменатите в долната част на паметника и тези в горната видимо липсва, е трудно е да се каже за чия сестра/сестри става въпрос и за това каква е посветителката на погребаните: сестра, майка, леля и т.н. Обичайният вариант е да става въпрос за семейство, като в горната част на плочата са бащата и синовете, а две от дъщерите-сестри са отбелязани в долната част на стелата, последна е майката. В такъв случай може би ще е разумно да предположим, че е имало едно *sorori [eius..]*, ако други определения за роднинство са липсвали. Но е много е трудно е да се каже дали двете са имали същото фамилно име (*Octavii*) като лицата в горната част на паметника. Първата е изглежда *Gaetul[a]*, а името на втората е започвало с TI. Името на посветителката се е състояло вероятно от две имена: *Valeria* е номен, затова е по-вероятно преди него да е имало преномен, но *Ti[(beria)] Valeria* (редове 11–12) не звучи достоверно. От името преди *Valeria* се вижда хоризонтална хаста, като че ли също вертикална. Ако тя е била част от буквата T, както изглежда, то TIT може да говори за името *Tit[ia]*, но в този вариант изглежда ще липсва адекватно запълване на липсващия ред, а останалите имена (освен може би *Titinia*) с такова начало са твърде маловероятни. От друга страна обаче не изключено е TIT да значи и *titulum*, въпреки че така мястото му в текста няма да е много обичайно. Възможни са и други по-сложни варианти, като например родени от друг брак или по време на военна служба деца, а не бива да се изключва и възможността да става въпрос за сестри на самата *Valeria* или дори за комбинации като *sorori[s] filiae* за *Gaetul[a?]*, в който случай ще става въпрос не за две сестри, а за племеннички. За съжаление отчупената част от стелата позволява твърде много варианти, за сигурна реконструкция на този етап и не можем да се изкажем категорично в полза на нито един от предложените.

Октавиите са известна и популярна фамилия в Горна Мизия, която се среща в още пет епиграфски свидетелства.⁶⁴ Общото впечатление е, че става въпрос за лица от по-издигнатите слоеве на провинцията. Името е характерно и често в повечето провинции на империята, но особено в Северна Италия, галските земи, Далмация, Испания, Панония.⁶⁵

Интерес представлява почти изцяло запазеното име в р. 8 на паметника, а именно *Gaetul[a?]*. Сходно име е засвидетелствано в още едно епиграфско свидетелство в близост до колонията Рациария⁶⁶, където върху паметника може би е стояла формата *Gaetulanus*. Връзка между двете семейства засега е трудно да се предположи. Имена като *Gaetulus, -a*; *Gaetulanus, -a*, са характерни както за Италия и особено африканските провинции (тъй като произхода на името е от племето *Gaetuli* в северна Африка), отчасти и за среднодунавските земи на империята.⁶⁷

Съдейки по по-небрежния стил на буквите, тяхната по-ниска и сбита форма, както и от липсата на преномени, надписът следва да се датира от края на II в. насетне или общо във времето на династията на Северите, възможно и в по-късно време.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Постъпили в НИМ с Акт за временно ползване като дарение № № I 6906 от 15.11.2013 г.
- ² Вж. последен случай на публикуване на посветителен надпис от Рациария: **Иванов, Р., Христов, Ив.** Посветителен надпис на Фортуна от Рациария – *Studia Classica Serdicensis*, Том I. *Musarum semper amator*. София 2010, 457–462.
- ³ **Димитров, Д. П.** Надгробните плочи от римско време в северна България, София, 1942, 72, № 34, обр. 6.; **Карадимитрова, К.** Latinitas в Рациария и територията ѝ. – В: Василка Герасимова-Томова *In Memoriam*, София, 2012, 272; *Corpus Inscriptionum latinarum* (отгук насетне даден като CIL) III 8090; **Кацаров, Г.** ИПСп, 71, 1910, 860, таб. II.
- ⁴ **Schulze, W.** *Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1904, 281.
- ⁵ CIL XIII 6961.
- ⁶ **Mócsy, A., R. Feldmann, E. Marton, M. Szilagyi**, *Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpinae cum indice inverso*. Diss. Pann. Ser. III. 1., Budapest, 1983, 6.
- ⁷ **Ritterling, E.** Legio, RE (Realencyclopädie der klassischen Wissenschaft), XII, 1819.
- ⁸ Пак там, 1817.
- ⁹ CIL VIII 5370, 71; CIL VIII 11568; CIL VIII 2449; CIL VIII 9156; CIL X 1912; CIL XIII 3123; CIL XIII 4592; CIL III 11321 и много др. Вж. също **Schulze, W.** *Op.cit.*, 30–31; **Dessau, H.** *Inscriptiones Latinae selectae*, Berlin, 1892–1916, 822.
- ¹⁰ CIL XI 138.
- ¹¹ *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia repertae et editae sunt*, Ljubljana 1963–1986, отгук насетне цитирано като ILJug: III 1457, *Alpius* или *Ulpius*?
- ¹² **Schulze, W.** *Op.cit.*, 120, 361; CIL XII 1941, от Gallia Narbonensis (*Alpia Castina*).
- ¹³ **Димитров, Д. П.** Цит. съч., 72.
- ¹⁴ **Mocsy, A.** *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*. Budapest, 1970, 102.
- ¹⁵ **Димитров, Д. П.**, Цит. съч.
- ¹⁶ **Димитров, Д. П.**, Цит. съч., № 17/ обр. 26, датиран към началото-първата половина на II в.
- ¹⁷ **Conrad, S.** *Die Grabstelen aus Moesia inferior. Untersuchungen zur Chronologie, Typologie und Ikonographie*. Casa Librei, Leipzig, 2004, № 307, 326, 384, 389.
- ¹⁸ **Димитров, Д. П.** Цит. съч., № 49, обр. 1.
- ¹⁹ **Ферјанчић, Сн.** Населџавање легијских ветерана у балканских провинцијама I–III в. Београд, 2002, 234. Времето граница на изчезването на преимена е твърде хлъзгава и като цяло зависи от типа на монумента (вж. **Salomies, O.** *Die römischen Vornamen. Studien zur römischen Namengebung*. Helsinki, 1987, 344).
- ²⁰ Вж. тук бел. 3.
- ²¹ *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, Belgrad, 1976 – (отгук насетне цитирано като IMS) vol. I 47.
- ²² **Петровић, П.** Палеографија римских натписа у Горњој Мезији. Београд, 1975, № 57.
- ²³ Пак там, номера 9, 10.
- ²⁴ IMS VI 228.
- ²⁵ **Атанасова, Й., Герасимова-Томова, В.** Три латински надписа от Видински окръг. В: ИМСЗБ, 6, 1981, 49, № 1.
- ²⁶ IMS VI 223.
- ²⁷ IMS VI 211.
- ²⁸ **Дечев, Д.** Антични паметници – ГНМ, VI, 1932/1933, 52, № 11.
- ²⁹ Едва ли има нужда да описваме по-подробно значението на августалите, както и да се спираме още веднъж на факта, че тази прослойка, често наричана и „средното съсловие“ в римските провинции, се е попълвало от освободенци. За августали в Рациария и значението им в обществения живот на града е писано доста и в българската литература, вж. напр. **Атанасова, Й., В. Герасимова-Томова**, Нови латински надписи от Рациария, – ИБИД, 32, 1978, 22–23.
- ³⁰ Един пълен списък на задачите на едила би включвал още: надзора над пазарите и пътищата, над професионалните сдружения и колегии, над строежите, организацията по квартали, канализационните системи и клоаките, поддръжката на акведукти, храмове, терми, общите полицейски въпроси за сигурността: **Reiner, J. M.** *Das römische Staatsrecht: Republik und Prinzipat*, 272.
- ³¹ Индиректно квестура се споменава в един новооткрит надпис, съхраняван в НИМ, чиято публикация предстои.
- ³² **Abbot, F. F., Johnson, A. C.** *Municipal administration in the Roman Empire*. New-York, 1968, 59; **Jacques, F.** *La questure municipale dans l’Afrique du nord romaine*, BCTH, n.s., 17, 1984, 211–224. Не е мястото тук да се спираме на проблемите на заемане на жреческите длъжности в колониите.
- ³³ Вж. същата последователност на длъжностите в надпис от Tagrago, CIL II 6872.
- ³⁴ Например в **Dessau, H.** *Op. cit.*, № 2933. За квестурата като munus: RE XXIV, 825, quaestor.

- ³⁵ С шест примера: IMS VI 6; AE 2010, 1403; IMS VI 62; ILJug, 553; IMS VI 66.*
- ³⁶ Останалите: CIL III 8090, С. Pontius Silvinus, *decurio aedil(icius)*; CIL III 8088, М. Aurelius Chrestus, *decurio aedilicius* и М. Aurelius Iulianus със същите длъжности.
- ³⁷ CIL III 8097, Iulius Valens; AE 2010, 1391. **Карадимитрова, К.** Flamen primus municipii Aeliani или за муниципииите, основани от Хадриан. – НСЕ, 2010, 179, Ti(berius) Iulius Saturninus. В бройката не е включен надписът на Q. Sabinius Veranus от Монтана, който вероятно е бил дуумвир на Рациария.
- ³⁸ **Reiner, J. M.** Op. cit., 271–272.
- ³⁹ За сравнение, в близките колонии Ескус и Скупи например, познатите досега дуумвири са съответно 12 и 9 на брой.
- ⁴⁰ Засега само с едно свидетелство ILB (**В. Gerov**, Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae, Sofia 1989), 71.
- ⁴¹ Свидетелства в AE (Annee épigraphique) 2010, 1403; IMS VI 6, 7; ILJug, 2, 553; IMS VI 66.
- ⁴² Основа за подобно предположение може да е отбелязаният факт (**Mladenović, D.** Euergetism and Private munificence in Moesia Superior: Assessing the Role of Civic pride in the Monumentalisation of Upper Moesian Cities – Zbornik NM, XX–1, 177–178), че сумите, изисквани за заемането на градска длъжност в Горна Мизия обикновено са били високи.
- ⁴³ **Карадимитрова, К.** Flamen primus..., 179.
- ⁴⁴ За останалите вж. **Карадимитрова, К.** Нови посветителни надписи от Рациария. – НСЕ, 2005, 214–216. За броя на августалите вж. Стоев, Н. Нови епиграфски паметници от Рациария и нейната територия (под печат).
- ⁴⁵ IMS III.2. 24. За него вж. още **Dumitrache, I.** Données épigraphique concernant le culte imperial en Mésie Supérieure. – Boteva-Boyanova, D., L. Mihailescu-Birliba, Bounegru, O. (eds). Pax Romana: Kulturaustausch und Wirtschaftsbeziehungen in den Donauprovinzen des römischen Reiches. Kaiserslautern, 2012, 62.
- ⁴⁶ **Solin, H.** Die griechischen Personennamen in Rom. Ein Namenbuch. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage. Walter de Gruyter, Berlin-New-York, 2003, 810, 811.
- ⁴⁷ CIL VI 17460.
- ⁴⁸ Вж. пример при **Gerov, V.** Zur epigraphischen Dokumentation des publicum portorii Illyrici et Ripae Thraciae. Epigraphica 42, 1980, 121, 127.
- ⁴⁹ Напр. ILB, 76, Oescus?
- ⁵⁰ Напр. AE 1988 266; AE 1917/18 52; CIL III 3552.
- ⁵¹ **Велков, Ив.** Находки и съобщения, ИАИ, 1940, 272–273.
- ⁵² CIL III 11210; **Šašel Kos, M.** The Roman inscriptions in the National Museum of Slovenia. Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije. Ljubljana, Narodni Muzej Slovenije, 1997, № 36.
- ⁵³ **Атанасова, Й., В. Герасимова-Томова.** Нови латински..., 21, № 1.
- ⁵⁴ Пак там, 24.
- ⁵⁵ **Димитров, Д.П.** Цит. съч., 18–19.
- ⁵⁶ **Карадимитрова, К.** Latinitas в Рациария..., 272.
- ⁵⁷ **Карадимитрова, К.** Нови посветителни надписи..., № 2.
- ⁵⁸ **Петровић, П.** Op. cit. № 12, 19.
- ⁵⁹ **Карадимитрова, К.** Нови посветителни надписи, 218.
- ⁶⁰ **Атанасова, Й., В. Герасимова-Томова,** Нови латински надписи..., 24–27.
- ⁶¹ **Dixon, R.K., Southern, P.** The Roman Cavalry. From the First to the Third Century AD. BT Batsford, Ltd, London, 31.
- ⁶² **Bollini, M.** Bolli laterizi di Ratiaria – Suini, G., ed, Ratiariensia I, Bologna, 1980, 97.
- ⁶³ Вж. свидетелствата за други нумери вж. у **Danoff, Che.** Lateinische Inschriften aus Nordwestbulgarien. – АВ, 1939, 108–110, №13, 14 (от края на III – началото на IV в.), също Ковачева, Т., В. Герасимова-Томова, Три латински надписа от Видински окръг. – ИМСЗБ, 6, 1981, 56; в едно новооткрито свидетелство (**Лука, Кр.** Colonia Ulpia Traiana Ratiaria. Археологическо наблюдение на обект „Калето“ до с. Арчар, община Димово, област Видин. – АОР, 2011, 272, обр. 3.), чиято публикация предстои, е споменат друг номер.
- ⁶⁴ AE 2006, 1195; IMS III.2, 33; IMS VI 36; IMS VI 42; IMS VI 42.
- ⁶⁵ **Alföldy, G.** Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien. Carl Winter, Heidelberg, 1969, 104; Mocsy et al., Op. cit. 206.
- ⁶⁶ **Атанасова, Й., Герасимова-Томова, В.** Цит. съч. – ИМСЗБ, 6, 1981, 52, №2: S(ex?) Iulius Gaetulian[us?]. Свидетелството е открито в Кастра Мартис – гр. Кула.
- ⁶⁷ **Schulze, W.** Op.cit., 522; **Kajanto, J.** The Latin Cognomina, Helsinki, 1965, 50, 206; **Mocsy, A. et al.** Op. cit. 132.

* Виж. също **Пиев, Ж.** Epigraphic information about the institutions of the roman colonies in Moesia Superior and Moesia Luferior (1st–3rd Gut A. D.). – В: „Дни на науката“ 2011, Т. 1, Велико Търново, 2011, 44–45.

EPIGRAPHIC MONUMENTS FROM RATIARIA

Kalin Stoev, Ivan Hristov

In November 2013, the National Museum of History acquired a donation of three fragmentary stelae with inscriptions in Latin found in the vicinity of the village of Archar, Vidin region¹. According to the finders the stelae were discovered in the large soil heaps left by treasure hunters in the eastern part of the area known as „Kaleto“ (ancient Ratiaria).

This is another case of bringing valuable epigraphic monuments of the ancient history to the museum. Unfortunately they were found in an unclear context.²

In the following we present a description of the monuments and an interpretation of the inscriptions:

1. A stele made of marble limestone. (Fig. 1) Preserved upper part of the monument – an arched pediment bears the image of a laurel wreath enclosing a four-leaf rosette. Letters of a sacred inscription are clearly visible on both sides of the wreath: D(is) M(anibus), below – a preserved four-line inscription; of the next line only the tops of individual characters can be detected. The lower part of the wreath is tied with a ribbon the two ends of which are clearly marked by the stone carver. The pediment is connected to the inscription register by short pilasters. The side triangular fields are decorated with a vegetative ornament. The stele is 1,16 m high, 0,96 m wide and 0,28 m thick. The inscription field measures 0,34 m of height and 0,53 m of width. The height of the letters is ranging from 5.2 to 5.5 cm. The decoration on the right side of the stele is highly worn.

The letters are not very deeply incised, but are carefully shaped and with multiple ligatures: NN (line 1), ET (lines 2 and 4), ND (line 3), AL (line 3), AE (lines 2, 3), ARE (line 3), VE, NNI (line 4). Typical are the letters N in the third line – raised and small-sized to save space, as well as the R in the fourth line, monogrammed with the letter O. There are also separators in the form of three-spoke asterisks (type *virgulae*).

Fig. 1. Fragmented family marble funerary stele, dedicated to T. Iavennius Adiutor, his wife Alpiia Secunda, as well as to their sons

With the exception of the ligatures, some of which not very frequently occurring (as ARE)), the rendering of the visible text is relatively smooth, as follows:

DM (in the pediment)
 T° IAVE(NN)°ADIV
 TORIS°(ET)°(AL)PII(AE)
 SECV(ND)(AE) ° P(ARE)N
 TIB °(ET) °IA(VE)(NNI)OR°
 [---] TOR [---]

It is a family tombstone dedicated to *T. Iavennius Adiutor*, his wife *Alpiia Secunda*, as well as to their sons presented with the name *Iavenii* in genitive in the last line of the inscription. The cognomen of the father of the family is also in genitive (*Adiutoris*). This is not typical of the Roman epigraphy from the end of the 1st century onwards, when the name/names of the deceased following the formula *Dis Manibus* is usually in dative case. Indeed spelling of the dedicators' names in genitive is no exception in the epigraphy of Ratiaria³. In this case we must assume that the names in the inscription were perceived entirely in genitive and restore the text as follows:

*D (is) M(anibus) // T(iti) Iavenn(ii) Adiu/ toris et Alpiiae (!) / Secundae paren / tib(us) et
 Iavennior(um) /[Adiu]tor[is] -----
 -----]-----*

We should note that despite the genitive with the names, the dedication „to parents“ is given in dative (*parentibus*), probably because of the fact that the dative form was better known than the relatively vague *parentum*.

The last, unsaved line of the inscription no doubt bore the cognomina of *T. Iavennius*'s children. Judging by the preserved tops of the letters T (the left part of the horizontal hasta), O (presented quite clearly), R (the upper rounded part) in the almost entirely missing fifth line, the cognomen of the first of the listed descendants was consistent with that of the father – *Adiutor*. However, more information, such as the name/names of the other descendants, their number, and their social status cannot be obtained. We can only say that the dedicator is the son/daughter of the conjugal couple.

The family bears a relatively rare *nomen gentile*, which is first met in inscriptions from the province of Upper Moesia. The name probably comes from the name of the Umbrian settlement *Iavennum*⁴, therefore, it is not typical of the old Roman families, but is rather an entity created by the Romanization and migration of Italic population to the provinces.

So far the name of *Iavennius* occurs only in one other epigraphic evidence from the province of Upper Germany in the following text⁵:

*T (itus) Iavennius / C (ai) f (ilius) [P] ol (lia) Proc / ulus Faventia / [(centurio)] leg (ionis)
 XXII Pri [m (igeniae)] / ann (orum) XLV stip (endiorum) / [*

Although the praenomen *Titus* is among the most common in the empire, the rarity of the nomen in this case shows that the identical praenomen must be taken into account; therefore a connection between *Titus Iavennius Proculus* and our *Iavenii* should not be excluded. The cognomen of *Iavennius*, buried in Ratiaria, is *Adiutor*, which can also be interpreted in this way: the name most characteristic of Noricum⁶, is also common in Italy, from where the main army recruit of *Legio XXII Primigenia*⁷ used to come. One of the centurions of the legion, originating from Hispellum in Umbria, where the name emerged, also bore the cognomen of *Adiutor*⁸. All this leads us to suppose that the family of these *Iavenii* had an Umbrian origin (or maybe it originated from Italic settlers in Germania, Belgica or Noricum) and in Ratiaria they belonged to the colonists of the first half of the 2nd century.

The name of *Titus Iavennius Adiutor*'s wife is probably a form of the gentile name *Alpius*, *Alpia*. The vowel gemination, in this case of *i*, is allowed in the inscriptions from different areas of the empire (especially in the Gallic and Danubian provinces, also in Africa)⁹, even in the more traditional nomina as *Aurelius* or *Pompeius*¹⁰. In the version of *Alpius*, the nomen occurs again in Upper Moesia¹¹, albeit in an uncertain case. On the whole the name *Alpia* occurs mainly in Italy, with examples also in the Gallic lands¹², therefore we should assume a descent from these territories of the empire. The woman's cognomen *Secunda* is among the most widespread in the empire and for that reason it does not give qualitative information about the geographic or ethnic origin.

Unfortunately, the preserved text of the inscription is not particularly detailed about the social status of the buried. We should exclude a military background or belonging to the army of the deceased *T. Iavennius*, as if he had occupied such position it would have been marked in the remaining part of the inscription. The names in genitive can be interpreted in this case also as a manifestation of a deeper religious feeling in which the dedication focuses on the deities – Manes thought as higher hypostasis, „the soul, the heart“ of the deceased. This can be interpreted as an expression of a more profound Romanization of the deceased, characterized by deep-rooted Roman conceptions of the afterlife. The masterly craftsmanship implies a more affluent part of the population in Ratiaria.

As to the dating of the monument, we are totally dependent upon the structures of the names, the palaeography and architectonic of the stele. The strong emphasis of the wreath against the base is certainly a circumstance, which dates the stele at least in the 2nd century¹³. The small pilasters, on which the arched tympanum of the pediment rests, point rather to a dating after mid-2nd century¹⁴. The overall layout of the stele faces certain analogies with other monuments from the city, previously analyzed by D. P. Dimitrov¹⁵, with pictures and numbers (in parentheses), as follows: 1 (49–dated at the beginning of the 2nd c.), 2 (31, broadly in the 2nd c. but with a mirror element in the pediment), 3 (32, mid-2nd c.), 4 (33, 3rd c.), 8 (71, early 2nd c.), 9 (a four-leaf rosette with garland, mid-2nd c.), 10 (2, a large rosette, without decorations, 3rd c.), 12 (73, a rosette, but without a wreath), 15 (38, early 2nd c.), 16 (39, second half of 2nd c. at the latest), 17 (26).

Striking is the relatively simple decoration (but of high quality execution) of the pediment, despite the fact that generally the arch pediment offers rich opportunities for decoration. We can conclude then that this is an early instance of this type of tombstones which do not display sophistication of the key elements in the composition (rosettes, decoration in the triangular fields, decorative frames, additional items such as a mirror, etc.). An exception are the pilasters, which, however, seem to have occurred earlier than the middle of the 2nd century, judging by a plate¹⁶. The four-leaf rosette is relatively rare in the monuments from Ratiaria and it is found in the catalogue of Dimitrov under numbers 8, 12 and 73, all dated no later than the middle of the 2nd century. In the neighbouring Moesia Inferior the type of stelae with arch pediments also penetrates relatively early and throughout the second century the types are much more ornamented than the stele considered here. Relatively close to its shape and decoration are several monuments from *Novae*, *Nicopolis ad Istrum* and *Transmariska*¹⁷, which date broadly speaking between the early 2nd c. and the 70s of the same century.

We are to conclude from the above circumstances that according to its architectonic features the stele should not be dated later than the third quarter of the 2nd century AD. Certain details, such as the ribbon of the wreath, which is characteristic of some of the earliest monuments from Ratiaria¹⁸, can lower the dating to the middle or even to the first half of the century.

But what is the information in the text itself? The missing tribus and hometown, as well as the occurrence of the formula DM of course give us a secure *terminus post quem* after the second quarter of the 2nd c. It is important to note the three name structure (*tria nomina romana*) of the name of *Titus Iavennius Adiutor*, with a still available praenomen, which also does not allow the dating to go too far back in the second century or be transferred in early 3rd c.¹⁹ It was already mentioned that the rare Italic nomina of the family indicate a date rather closer to the original settlement in the colony, which makes us not jump much over the very middle of the century. The genitive case of the name of the deceased appears in two other inscriptions from Ratiaria dating back to the middle and the second half of the 2nd century and in another one generally dated in the second century or perhaps in its first half²⁰.

Particularly characteristic palaeographic peculiarities of the inscription are the ligatures which combine the letter E, especially with T in the conjunction *et*, and its insertion in vowels, implied by a trans-

verse line at the top of the letter (in this case N in the name of the sons *Iavennii*). Many examples from the province feature the insertion of *i* in a consonant, ligature with T, together with the typical for our inscription merged double NN, and we have them combined in another inscription from Singidunum dedicated to *M. Ulpius Plotus*²¹ and dated to the first half or the middle of the 2nd c.²² On the other hand the same ligatures, apparently characteristic of the Upper Moesia epigraphy, appear in later inscriptions from the beginning of the 3rd c.²³ In one case from the beginning of the 3rd c. the ligature NN appears combined with ND, another specific ligature in our inscription. An inscription from Skupi which should be dated to the second half of the 2nd c. according to the formula *BMP*, contains the monogram OR that is typical of our inscription²⁴. The monogram, though complicated²⁵, occurs also in an inscription from Upper Moesia, discovered near the town of Kula, which must be dated to the end of the 2nd-3rd century. The slightly distorted form of N is seen in another inscription from Upper Moesia which is obviously later²⁶. Also the typical ligature AL occurs in Upper Moesia in a monument from Likovo²⁷, with a dedication to *Auggustorum duorum*, which might be the imperial couples M. Aurelius – Lucius Verus (161–169), Marcus Aurelius – Commodus (177–180) or Septimius Severus – M. Aurelius Antoninus (197/198–208/209 ?); in Ratiaria the ligature occurs in an inscription in Augustalium *Sex. Valerius Benignus*²⁸; the inscription should be dated to the second half of the 2nd c.

In conclusion we can say that the overall palaeographic characteristics make us suggest a wide dating from the mid- to the late 2nd century. The three name formula and the specific names of the deceased bring down the date, so here we can admit a compromise dating shortly after the middle of the second century.

2. A stele worked out of coarse-grained marble (Fig. 2). Preserved bottom register with the inscription, consisting of 6 surviving lines of Latin letters and partially preserved relief representing a round shield with crossed Roman spears, supported by two genii of death with torches in their hands; the right genius is completely preserved, while of the left one only the hand supporting the shield has survived. The preserved plinth and the part of the inscription field indicate that this stele belongs to the three-register type, typical of Ratiaria. The inscription field has been flanked by two fluted pillars.

Height 1, 26 m, width 1 18 m, maximum thickness 0 29 m

The inscription register is 51, 5 cm high and 59 5 cm wide

Height of the characters as follows:

1. – 7 cm

2. – 9 cm

3–5. – 5, 5 cm

6. – 8 cm

The letters are beautiful and cautiously incised. Visible are separators of the type *punctum triangulare*. The text, extremely carefully crafted and therefore easy to understand looks like this:

 AEDIL ° Q ° IIVIR
 T ° FLAVIVS
 PHILODESPOTUS
 ° AVG ° COL ° RAT
 5. PATRONIS
 B ° M

or:

----- / *Aedil (i) q (uaestori) Iivir (o) / T. Flavius / Philodespotus / aug (ustalis) col (oniae) Rat (iariae) / 5 patronis / b (ene) m (erenti)*

Despite the form *patronis*, it is not excluded that the positions, consequently the name/names that had been at the top of the stone, to have been given in nominative case as follows: *aedil (is), q (uaestor), Iivir*.

Fig. 2. Fragmented marble funerary stele with dedication by T. Flavius Philodespotus

In principle it is possible that the letter Q stood as indication for the post of *quinquennalis*, whose common abbreviation is QQ. However, the lonely Q, and the fact that the post occurs before that of the *duumvir* make us suggest to read the abbreviation as *Quaestor*.

The appearance of the monument, especially with the characteristic funeral image of *genii* in the plinth and the BM formula, shows that it is a funerary stele. The text of the inscription suggests that at least three persons were marked on the stele, of them only the dedicator is presented with his full name and positions. This is T. Flavius Philodespotus, who had set the stele *bene merenti* of undefined number (but still hardly more than two) of patrons marked by the plural of the dative form *patronis*. Despite the absence of the abbreviation *lib(ertus)*, single or connected with the praenomen of any of the masters (*libertinatio*), the office of T. Flavius Philodespotus as *augustalis*²⁹ of the colony Ratiaria and his Hellenistic cognomen leave no room for doubt that it was a freedman.

Let us first look at the personalities whose names were in the unsaved part of the stele. The only information we have about them are three important positions of the municipal career (*cursus honorum*) in Ratiaria that at least one of the deceased had held, and which are indicated in ascending order of their occupation. These are the posts of *aedile* (responsible for organization of everyday life in the Roman city, construction, security, issues of provisions and supplies and organization of the market³⁰), *quaestor* (responsible for the finances of the colony), and *duumvir/duovir* (the Supreme Executive Magistrate). With this information in the text, the monument is very important evidence of the order of appointment to the magistracy in the Roman colony of Ratiaria as it gives the most complete description of the directly held magisterial posts, information available in the known epigraphic stock of the city. The second factor that makes the testimony crucial is the fact that for the first time in the Ratiarian epigraphy we encounter the position of the *quaestor*³¹.

Although the order of the positions in the Roman Empire as a whole was not strictly compulsory for the various cities and provinces, some rules of lesser or greater power existed and they were in force for most of the cities in the state. Usually the career of the city magistrate started precisely from the *quaestura* to pass through the positions of the *aedile*, *duumvir* and possibly the *quinquennalis*.³² Therefore the inscription offers a small and not particularly unusual³³ deviation from the rule, namely the occupation of the *aedile*'s office before that of the *quaestor*. Whether it was a standard *cursus* in Ratiaria is difficult to say for now. One explanation could be hiding in the fact that in the case it is not about some official career, but about an emergency office (*munus*)³⁴, held *ad hoc* after the anonymous magistrate's office as *aedile*. It is not clear whether a certain parallel could be made to Skupi, the other Upper Moesian colony, where, the *quaestorship* is, however, charged with a specific meaning, and had perhaps become a traditional position held by *decuriones*³⁵. For now, however, it is a little premature to interpret this *cursus* in the hypothesis of the greater importance or

higher prestige of the quaestura as local specificity of the municipal life and we should probably assume that the anomaly in this case is due to the specific positions of the person or to other personal or political circumstances that necessitated his transition to the office of the quaestor after that of the aedile. It is possible that further epigraphic discoveries would bring more clarity on the role of this position in the public life of the city.

One of the buried is the fourth aedile of Ratiaria so far evidenced³⁶. However, this is the first aedile, recorded not as a former aedile, who after the post was registered with the rank of *aedilicius* in the urban curia (*ordo decurionum*), but had continued right up in the magistrate cursus, occupying also the major magisterial office of the duumvir.

The last position had crowned the cursus of the anonymous magistrate. The reference is only the third so far³⁷, marking this extremely important office, which centred upon responsibility for maintenance of the urban cults, convening of the Curia (with legislative initiative), entering into contracts on behalf of the municipality, as well as upon judicial powers for certain types of processes (for which they are noted also as *Iiviri iure dicundo*)³⁸. The surprising rarity³⁹ of duumviri in the colony, and the apparent lack of detailed magistrate cursus make us once again draw a preliminary conclusion about the more limited access here to the executive magistracy and especially to the post of the duumvir. At present this means, of course having in mind that it may be a question of specifics of the epigraphic representation, that if passing through the aedile position in Ratiaria on the way up to the entry into the city senate was a customary norm, which is normal in view of the picture in the nearby colonies (it seems to have been so in the nearest Upper Moesian colony of Oescus⁴⁰ and Skupi⁴¹), then the progress to the higher positions of magistrates in Ratiaria (duumvir or quinquennalis) would have been extremely difficult, very likely due to the heavy financial obligations (*summa honoraria*), which limited it to a small number of well-off families⁴². The other inscription, in which senior magistrates are mentioned, is that of *Ti. Iulius Saturninus*⁴³. It shows again the irregularity of the cursus in Ratiaria as the people mentioned in the inscription had occupied senior magistrate positions (including that of a *flamen*) without being decuriones. Of course, all these considerations are relative as far as the eventual office of a decurion could have been mentioned in the previous line of the inscription (e.g. the deceased was [*decurio*] *aedilicius quaestor Iivir*). This option, however, does not seem very probable.

This is another, so far the sixteenth mentioning of the *augustalis* in the published inscriptions from the Roman colony of Ratiaria⁴⁴. This is probably the first secure information, which presents a patronate link between the two leading classes of the municipal life in Ratiaria – that of the decuriones and magistrates and that of the freedmen – *augustales*. It allows to add another detail to the picture of the origin of this extremely influential community of Ratiaria, namely through the emancipation of other influential and wealthy families, which in the case had reached senior executive positions. This seems to be the second so far securely evidenced way to reach the post of *augustalis* in Ratiaria – the other inscriptions, in which we have explicit information about social background, is that of *P. Aelius Aprio*, part of freed family of the emperor (probably related to supervision of the production in the imperial workshops at Timacum Minus⁴⁵).

The mentioned *Philodespotus* is the first recorded *augustalis* in Ratiaria bearing the royal family name *Flavius*, which no doubt he received after his release. The freedman's cognomen, his former personal name, is typical of the slaves and freedmen in Rome from the Augustan age onwards⁴⁶ and is undoubtedly connected to the idealized notion still existing in Imperial Rome for the noble relations master – slave, linked by mutual respect and trust. Another *Flavius Philodespotus*⁴⁷ is attested in an inscription from Rome, without any apparent connection with the *augustalis* under consideration.

The inscription enriches the prosopography of Ratiaria with several bearers of the imperial *nomen gentile Flavius*, as far as there hardly may be any doubt that at least one of them but most probably both patrons bore the same *nomen*. It is too risky to determine what the relationship between the two buried persons was. It is possible they were brothers, business partners⁴⁸, colleagues-magistrates⁴⁹, army associates, a married couple or a family⁵⁰, or of some other connection. If those were not relatives, then both wore the praenomen *Titus* as Romanized in the time of the Flavii. This would seem the most logical solution since in case of different *nomina* it might have been reasonable to expect a statement of relationship between the slave and the *libertinatio* (as *Titi et Marci lib.?*). Yet, the last argument cannot be fully convincing and for the moment we leave the matter unsettled.

This inscription is the second to mention members of the most elevated class in the colony, bearing the name of the Flavii. Another case of the Flavian Romanization among the elite of Ratiaria after that name had already been testified once (*T. Flavius Tf Arruntius, decurio coloniae Ratiariae*)⁵¹.

It is hardly necessary to further clarify that the persons mentioned in the inscription, belonged to the most elevated class of the city. Under question is the way in which they had reached the required level of wealth and social prestige in the colony, i.e. their social background. A possible suggestion would be based on the decoration on the lower part of the stele, namely the shield with crossed spears between two genii. The shield can certainly be interpreted as a symbol of the former military status, which of course refers to one or both of the buried and not to the *augustalis*. Such decoration on tombstones is characteristic of the Pannonian lands and always refers to people with a military background⁵². Probably both refer to the masters of *T. Flavius Philodespotus*.

On the dating of the stele we again have indirect data. The fluted columns are characteristic element found in another monument mentioning a freedman and an *augustalis* (*Sex. Valerius Hilarus*, a freedman of *Sex. Valerius Zoticus*) from Ratiaria which is generally dated to the end of the 2nd century⁵³. It is interesting that the imitation of columns was also present in the inscription of the above-mentioned decurion *Flavius*, which probably used to close the entrance to the tomb⁵⁴. The formula *bene merenti* refers most likely to the second century, although the absence of *p(osuit)* at the end of the structure does not allow a dating to even later time – to the 3rd century⁵⁵. The absence of the formula *faciendum curavit*, which should be expected after BM, replacing the verb *ponere* makes a strange impression. It has been this in a recently published stele of an *augustalis* from Ratiaria⁵⁶. The letters T, F, L, F, also B, with well marked serifs (this element is present in the previous monument as well) in the Upper Moesia funerary epigraphy, rather points to the end of the

2nd c. AD., but it may be a case of a sustainable tradition of *scriptura capitalis*. The style of lettering is too officious and it is risky to seek certain chronological clues in it as it is apparent that the monument with its nice and impressive characters was designed to be viewed by a maximum number of people. It seems that here the stone carver had shown a bit more prudence in shaping the letters compared to other carefully inscribed monuments (*T. Titius Herculanus*⁵⁷, dedicatory, the said *T. Flavius Arruntius*, funerary). The symmetrical shaping of the letter A with a shaded hasta is visible in the Upper Moesia monumental memorials from the time of Hadrian, but it is typical also for a later time⁵⁸. Already noticed is the superiority of the letter C over O, characteristic of the first example, which is also existing in the current monument, but is common in monuments from the beginning of the 2nd c.⁵⁹ The monument to the decurion *Flavius* shows greater similarities in the shape of the letters and also, as we said, is characterized by fluted columns flanking the text. Maybe in this monument we have a further development of the above tendencies, but without creation of characteristic or cursive letterforms, typical of the end of the 2nd century. On the other hand, the *genii* of death occur in a monument from Ratiaria⁶⁰—a sarcophagus from the first part of the second half of the 2nd century (*C. Antonius Eutyches*).

It may not be very far from the truth if we suggest a dating, based on the above considerations, shortly after the middle of the 2nd c. AD.

3. A stele made of limestone with numerous pores on the surface (Fig. 3). Left side preserved wholly conditionally.

Fig. 3. Fragmented limestone funerary stele

Height 1,47 m, preserved width 0,42 m, thickness 0,26 m.

The height of the characters varies unsystematically from 6 to 8,4 cm

The text is presented in 13 lines, incised in a low profiled field, surrounded by a thin frame without noticeable decoration. Visible are triangular separators (as it seems of the type *punctum triangulare*), quite faintly in places since they had merged with bubbles on the surface. Lines 11 and 12 contain uncertain indications as listed below. The preserved letters are legible, with one exception in the second line, and the absent final letters of the lines in the broken part of the stele. The first letter in lines 10–12 does not show due to wearing-off/damaging, but they can be restored in lines 10 and 12 according to the context.

The following letters are recognizable in the surviving part of the inscription:

OCTAV
 + RIMA
 V°A°LXX
 VIO°RUF
 5. DEC°V°A
 OCTAVIO
 SORORI
 GAETUL
 XXV°ET°TI
 10. IAE°SOR
 + XXV°TIT
 VALERIA°F
 SA

The surviving text makes it clear that it was designed as a tombstone inscription. At least in one of the two ancestral lines, male or female, it's about the *Octavii* family, as three persons in the visible part of the stele bear this classic Roman nomen. The endings in dative case, observed in lines 4, 6, and probably 7, show that the majority of said names are those of the deceased, and the dedicator is one, whose name is probably placed at the end of the inscription. Although the inscription is of a later time, noteworthy is the absence of the dedication formula *Dis Manibus* in the surviving part of the stele, even if it is almost mandatory in this kind of monuments after the early 2nd c. AD. The larger part of the lost right half had contained some of the names of those *Octavii*, information on the lifetime or partial abbreviations revealing any kinship. Besides *Octavius* a few more personal names can be distinguished and reconstructed with relatively greater certainty: *Ruf* [... ?], which could be the beginning of the cognomen *Rufus* or *Rufinus*?; *Gaetul* [... ?], which is likely to be a female version of the name *Gaetulus* or *Gaetulianus*, [*V* vel *G*?] *alera*, probably in nominative case in the penultimate line of the inscription. It is undisputed that the ending [...] VIO in line 4 is part of the name of an *Octavius*. Judging by the preserved lettering, the names are presented entirely in the tradition of the later period as two civil names (*duo nomina romana*).

More secure restorations of the text can be presented as follows:

Octav [*io*...]
 [+]*ri Ma* [.....]
v (*ixit*) *a* (*nnis*) *LXX* [*et Octa*]
vio Ruf [*o*?.....]
 5. *dec* (*urioni*, *vel-e*?) *v* (*ixit*) *a* (*nnis*) [... *et*]
Octavio [*v* (*ixit*) *a* (*nnis*).. *et*]
sorori [.....]
Gaetul [*ae v* (*ixit*) *a* (*nnis*)...]

XXV et Ti [.....]
 10. iae sor [ori? v (ixit) a (nnis).]
 XXV / tit [ulum?..]
 [V?] Aleria f [ac (iendum) cur (avit)? et]
 s (ub?) a (scia?) [d (e) d (icavit)?]

It is hardly possible to make certain suggestions based on these preserved words, about the structure of the family and the relationships within it. However, some further remarks will not be superfluous. The kinship in the inscription can be seen clearly in the two cases in which we have the word „sister“ almost certainly in dative as „sorori“ and *sor [ori]* (l. 7, l. 10). Therefore we have no reason to doubt that it is at least about one (if the second *sor [..?]* is in genitive, for example *sororis fil.*), and maybe about two sisters who were present among those to whom the devotion was made by their relative. The name [V?] *alergia* at the end of the inscription, probably in nominative (because the next letter is at a slightly greater distance to be considered part of the name and also read *Valeriae*) seems to identify the person who had provided for the monument.

At first glance, there is another possible hint of a family relationship here. It must logically come after the first person in the inscription, which is among the oldest generation in the family mentioned, if you start from the impressive for the time age of 70 (?), mentioned in line 3. If line 1 of the monument is the nomen of the buried person, then the abbreviation MA at the end of the preserved part of line 2, may be interpreted as *ma [tri]* or *ma [rito]*, in other words, the inscription could have been placed in honor of the mother or the husband of the dedicator that we identified as [V?] *alergia* in line 12 of the text. Unfortunately, both options are not acceptable, since the broken part must have contained at least 6 letters (cf. line 3, where at least [ET OCTA]VIO) must have stood, and these markings of „relatives“ are not enough to fill the gap, as the years of lifetime follow immediately after them.

We must therefore look for other ways to restore the contents of the first two lines and identify the buried person. Probably the combination MA after RI in line 2 is a single word or abbreviation. If we assume 6–7 letters in the broken part of the first line, then these two words are hardly part of the name of the person *Octav [..]*, since in this case it becomes very long. On the other hand, one of the persons on the monument had the title of decurion (DEC). Since after the title there is no anticipated sequel, such as *decurio coloniae Ratiariae*, we would rather assume that it is a position of an officer decurion of an equestrian unit. Then, as it seems that no military unit had been mentioned after the title, we can assume that the equestrian unit was mentioned above. What if his name was in the first line? The ending RI and the beginning of the next word MA definitely enable the reconstruction as *numerus Maurorum*, one of the *numeri*, consisting of *turmae*, which are commanded by decuriones⁶¹. Another factor that makes the assumption probable, are three other evidences (seals) for the presence of this *numerus* near Ratiaria⁶². If the persons mentioned in the inscription are father and son or two brothers, as is most likely, their service in the army, as members of a soldier's family would not be strange. This would also be another indication for *numerus* in the region of Ratiaria.⁶³ In that case, eventual reading of lines 1–5, of course, with possible variations in the military post or status, should be as follows: Octav [io Ruf (o?) V (eteranus) (nu?) / M] <e> ri Ma [urorum] / v (ixit) a (nnis) LXX / [Octa] / vio Ruf [ino ex?] / 5 dec (urione) v (ixit) a (nnis) [....] / Octavio [v (ixit) a (nnis)....] etc.

Of course, this is only an assumption, very hypothetical at that and the future discoveries in the city's region can support or reject it.

As a literal mentioning of a family connection between those mentioned at the bottom of the monument and those at the top is apparently lacking, it is difficult to say whose sister / sisters it is about and what is the dedicator's relation to the buried: a sister, mother, aunt, etc. The usual choice is to assume that it is a family and the father and sons are in the upper part of the plate, and two of the daughters – sisters are indicated at the bottom of the stele; the mother comes last. In such case, it may be reasonable to assume that there was a *sorori [eius...]*, if other definitions of kinship were missing. But it is very difficult to say whether the two had the same surname (*Octavii*) as those in the upper part of the monument. The first seems to

be *Gaetul [a]*, and the name of the second begins with TI. The dedicator's name probably consisted of two names: *Valeria* is a nomen, so it is more likely a praenomen stood before it, but *Ti[(beria)] Valeria* (lines 11–12) does not sound credible. Of the name preceding *Valeria* a horizontal hasta is visible, and a vertical as well. If it was part of the letter T, as it seems so, the TIT can imply the name *Tit[ia]*, but this option seems to lack an adequate filling of the missing line, and the other names (maybe except *Titinia*) with such beginning are rather unlikely. On the other hand, however, it may well be that TIT points to a *titulum*, although its place in the text will not be very common if such is the case. There are other more sophisticated options such as children born from another marriage or during military service, sisters of *Valeria* herself or even combinations like *sorori[s] filiae* for *Gaetul [a?]*, in which case it will be not about two sisters but about two nieces instead. Unfortunately, the broken part of the stele allows too many options for safe reconstruction at this stage and we cannot express strongly in favor of any of the proposed.

The *Octavii* were a known and popular family in Upper Moesia, which occurs in other five epigraphic testimonies⁶⁴. The general impression is that these are people from the elevated strata in the province. The name is typical and frequent in most provinces of the empire, but especially in northern Italy, the Gallic lands, Dalmatia, Spain, Pannonia⁶⁵.

Interesting is the almost completely preserved name in line 8 of the monument, namely *Gaetul [a?]*. Similar name is attested again in epigraphic evidence from the neighbourhood of Ratiaria⁶⁶, where probably the form *Gaetulanus* stood on the monument. Now it is difficult to see a connection between the two families. Names like *Gaetulus,-a*; *Gaetulanus,-a*, were typical for both Italy and especially the African provinces (since the origin of the name is from the *Gaetuli* tribe in North Africa), and partly for the Middle Danube lands of the empire⁶⁷.

Judging by the more casual style of the letters, their shorter and concise form, and the lack of praenomina, the inscription should be dated from the end of the 2nd century onwards or more broadly speaking, in the time of the Severan dynasty, but also possibly in later time.

ENDNOTES

¹ Act for temporary use as a donation I № № 6906 from 15.11.2013.

² Cf. The last publication of a commemorative inscription from Ratiaria: Иванов, Р., Христов, Ив. Посветителен надпис на Фортуна от Рациария – *Studia Classica Serdicensis*, Volume I. *Musarum semper amator*. Sofia 2010, 457–462.

³ Димитров, Д. П. Надгробните плочи от римско време в северна България, София, 1942, 72, № 34, обр. 6.; Карадимитрова, К. Latinitas в Рациария и територията и. – In: Василка Герасимова-Томова In Memoriam, София, 2012, 272; *Corpus Inscriptionum latinarum* (henceforth as a CIL) III 8090; Кацаров, Г. ИПСП, 71, 1910, 860, таб. II

⁴ Schulze, W. *Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1904, 281.

⁵ CIL XIII 6961

⁶ Mócsy, A., R. Feldmann, E. Marton, M. Szilagy, *Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpiniae cum indice inverso*. Diss. Pann. Ser. III.1., Budapest, 1983, 6.

⁷ Ritterling, E. *Legio*, RE (Realencyclopädie der klassischen Wissenschaft), XII, 1819.

⁸ *Ibid.*, 1817.

⁹ CIL VIII 5370, 71; CIL VIII 11568; CIL VIII 2449; CIL VIII 9156; CIL X 1912; CIL XIII 3123; CIL XIII 4592; CIL III 11321 and many others. See also Schulze, W. *Op.cit.*, 30–31; Dessau, H. *Inscriptiones Latinae selectae*, Berlin, 1892–1916, 822.

¹⁰ CIL XI 138.

¹¹ *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia repertae et editae sunt*, Ljubljana 1963–1986, hereafter cited as ILJug: III 1457, *Alpius* или *Ulpus*?

¹² Schulze, W. *Op.cit.*, 120, 361; CIL XII 1941, from Gallia Narbonensis (*Alpia Castina*).

¹³ Димитров, Д. П. *Op. cit.*, 72.

¹⁴ Mócsy, A. *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*. Budapest, 1970, 102.

¹⁵ Димитров, Д. П., *Op.cit.*

¹⁶ Димитров, Д. П., *Op. cit.* № 17/ fig. 26, dated back to the first half of the 2nd c.

¹⁷ Conrad, S. *Die Grabstelen aus Moesia inferior. Untersuchungen zur Chronologie, Typologie und Ikonographie*. Casa Librei, Leipzig, 2004, № 307, 326, 384, 389.

- ¹⁸ Димитров, Д. П. Op. cit № 49, fig. 1.
- ¹⁹ Ферјанчић, Сн. Населџавање легијских ветерана у балканских провинцијама I–III в. Београд, 2002, 234. The time limit of disappearance of the phenomena is too slippery and generally depends on the type of the monument (cf. Salomies, O. Die römischen Vornamen. Studien zur römischen Namengebung. Helsinki, 1987, 344).
- ²⁰ Cf. Note 3 here.
- ²¹ Inscriptions de la Mésie Supérieure, Belgrad, 1976–(hensforth cit. as IMS) vol. I 47.
- ²² Петровић, П. Палеографија римских натписа у Горњој Мезији. Београд, 1975, № 57.
- ²³ Ibid. numbers 9, 10.
- ²⁴ IMS VI 228.
- ²⁵ Атанасова, Й., Герасимова-Томова, В. Три латински надписа от Видински окръг. In: ИМСЗБ, 6, 1981, 49, № 1.
- ²⁶ IMS VI 223.
- ²⁷ IMS VI 211.
- ²⁸ Дечев, Д. Антични паметници – ГНМ, VI, 1932/1933, 52, № 11.
- ²⁹ It is hardly necessary to describe in more detail the importance of *Augustalis*, and to dwell once more on the fact that this class often referred to as a „middle class“ in the Roman provinces, was completed by the freedmen. For Augusta in Ratiaria and their importance in the social life of the city is written a lot in the Bulgarian literature, cf. e. Атанасова, Й., В. Герасимова-Томова, Нови латински надписи от Рациария, – ИБИД, 32, 1978, 22–23.
- ³⁰ A complete list of *aedilis*'s duties would also include: superintendence and organization of the markets and roads, of professional associations and colleges, of construction works, care of districts, of sewer systems, maintenance of aqueducts, temples, baths and issues of general police security: Reiner, J. M. Das römische Staatsrecht: Republik und Prinzipat, 272.
- ³¹ The *Quaestura* is indirectly mentioned in a newly found inscription, housed in the NMH, the publication of which is forthcoming.
- ³² Abbot, F.F., Johnson, A.C. Municipal administration in the Roman Empire. New-York, 1968, 59; Jacques, F. La questure municipale dans l'Afrique du nord romaine, BCH, n.s., 17, 1984, 211–224. This is not the place to dwell on the problems of holding the priestly offices in the colonies.
- ³³ Cf. the same sequence of positions in the inscription from Tarrago, CIL II 6872.
- ³⁴ E.g. inв Dessau, H. Op.cit, No. 2933. On the *quaestorship* as *munus*: RE XXIV, 825, *quaestor*
- ³⁵ С шест примера: IMS VI 6; AE 2010, 1403; IMS VI 62; ILJug, 553; IMS VI 66.*
- ³⁶ The others: CIL III 8090, C. Pontius Silvinus, *decurio aedil(icius)*; CIL III 8088, M. Aurelius Chrestus, *decurio aedilicius* и M. Aurelius Iulianus of the same offices.
- ³⁷ CIL III 8097, Iulius Valens; AE 2010, 1391. Карадимитрова, К. Flamen primus municipii Aeliani или за муниципииите, основани от Хадриан. – НСЕ, 2010, 179, Ti(berius) Iulius Saturninus. The number does not include the inscription of Q. Sabinius Veranus from Montana, who was probably the duumvir of Ratiaria.
- ³⁸ Reiner, J. M. Op.cit., 271–272.
- ³⁹ For comparison, in the nearby colonies of Oescus and Skupi the total number of the previously known duumviri is 12 and 9.
- ⁴⁰ For now evidenced once ILB (B. Gerov, Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae, Sofia 1989), 71.
- ⁴¹ Cf. in AE (Annee epigraphique) 2010, 1403; IMS VI 6, 7; ILJug, 2, 553; IMS VI 66.
- ⁴² Basis for such an assumption may be the fact (Mladenović, D. Euergetism and Private munificence in Moesia Superior: Assessing the Role of Civic pride in the Monumentalisation of Upper Moesian Cities – Zbornik NM, XX–1, 177–178) that the amounts required for the occupation of a city office in Upper Moesia were generally high.
- ⁴³ Карадимитрова, К. Flamen primus..., 179.
- ⁴⁴ About the others cf. Карадимитрова, К. Нови посветителни надписи от Рациария. – НСЕ, 2005, 214–216. За броя на августалите вж. Стоев, Н. Нови епиграфски паметници от Рациария и нейната територия (под печат).
- ⁴⁵ IMS III.2. 24. More in Dumitrache, I. Données épigraphique concernant le culte imperial en Mésie Supérieure. – Boteva-Boyanova, D., L. Mihailescu-Birliba, Bounegru, O. (eds). Pax Romana: Kulturaustausch und Wirtschaftsbeziehungen in den Donauprovinzen des römischen Reiches. Kaiserslautern, 2012, 62.
- ⁴⁶ CIL VI 17460.
- ⁴⁷ CIL VI 17460.

* Виж. също Пиев, J. Epigraphic information about the institutions of the roman colonies in Moesia Superior and Moesia Luferior (1st–3rd Gut A. D.). – В: „Дни на науката“ 2011, Т. 1, Велико Търново, 2011, 44–45.

- ⁴⁸ Cf. **Gerov, B.** Zur epigraphischen Dokumentation des publicum portorii Illyrici et Ripae Thraciae. *Epigraphica* 42, 1980, 121, 127.
- ⁴⁹ E.g. ILB, 76, Oescus?
- ⁵⁰ E.g. AE 1988 266; AE 1917/18 52; CIL III 3552.
- ⁵¹ **Велков, Ив.** Находки и съобщения, ИАИ, 1940, 272–273.
- ⁵² CIL III 11210; **Šašel Kos, M.** The Roman inscriptions in the National Museum of Slovenia. *Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije*. Ljubljana, Narodni Muzej Slovenije, 1997, № 36
- ⁵³ **Атанасова, Й., В. Герасимова-Томова.** Нови латински..., 21, № 1.
- ⁵⁴ *Ibid.*, 24.
- ⁵⁵ **Димитров, Д. П.** *Op. cit.*, 18–19.
- ⁵⁶ **Карадимитрова, К.** Latinitas в Рациария..., 272.
- ⁵⁷ **Карадимитрова, К.** Нови посветителни надписи..., № 2.
- ⁵⁸ **Петровић, П.** *Op. cit.* № 12, 19.
- ⁵⁹ **Карадимитрова, К.** Нови посветителни надписи, 218.
- ⁶⁰ **Атанасова, Й., В. Герасимова-Томова,** Нови латински надписи..., 24–27.
- ⁶¹ **Dixon, R.K., Southern, P.** The Roman Cavalry. From the First to the Third Century AD. BT Batsford, Ltd, London, 31.
- ⁶² **Bollini, M.** Bolli laterizi di Ratiaria – Suini, G., ed, Ratiariensia I, Bologna, 1980, 97.
- ⁶³ Cf. the information about other *numeri* in **Danoff, Che.** Lateinische Inschriften aus Nordwestbulgarien. – *AB*, 1939, 108–110, № 13, 14 (from late 3rd – early 4th c.), also Ковачева, Т., В. Герасимова-Томова, Три латински надписа от Видински окръг. – *ИМСЗБ*, 6, 1981, 56; in a newly found evidence (**Лука, Кр.** Colonia Ulpia Traiana Ratiaria. Археологическо наблюдение на обект „Калето“ до с. Арчар, община Димово, област Видин. – *АОР*, 2011, 272, обр.3.), whose publication is forthcoming, another *numerus* is mentioned.
- ⁶⁴ AE 2006, 1195; IMS III.2, 33; IMS VI 36; IMS VI 42; IMS VI 42.
- ⁶⁵ **Alföldy, G.** Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien. Carl Winter, Heildelberg, 1969, 104; Mócsy et al., *Op. cit.* 206
- ⁶⁶ **Атанасова, Й., Герасимова-Томова, В.** *Op. cit.* – *ИМСЗБ*, 6, 1981, 52, № 2: S(ex?) I]ulius Gaetulian[us?]. The evidence is from Castra Martis, today's town of Kula.
- ⁶⁷ **Schulze, W.** *Op.cit.*, 522; **Kajanto, J.** The Latin Cognomina, Helsinki, 1965, 50, 206; **Mócsy, A. et al.** *Op. cit.* 132.